חומר מסופוטמי ע"א המבול

תומס פיש

(סיכום)

הוגד לי, כי קוראי השנתון הזה ימצאו עניין בסקירה הבנויה על חומר השאוב ממקורות שמחוץ לכתבי־הקודש בענין פרקי ו' ז' ח' שבס' בראשית; בדפים דלהלן יבואו, איפוא, פרטים כפי שהם מופיעים בשרידים הספרותיים והבלתי ספרותיים שגולו בארם־נהרים (מסופוטמיה העתיקה). רצוני, שהקוראים ידעו, שאיני מנסה בזה לבסס תיזה חדשה. אין בידי תיאוריה חדשה וגם אין את נפשי להגן על דעה קדומה. ההיה מעולם מאורע כזה כפי שהוא מוזכר בספר בראשית? מזה ומזה אני, שאיני יודע. אבל בזאת אני בטוח: ההשערות של דז'נסן, ציממרן וירמיאס (Jensen, Zimmern, Jeremias) הנועזים שבבעלי־התיאוריות, שבקשו לתת הסבר למקור המסורה של כתבי־הקדש אינן נכונות. לא אדון בהנחות האלה. די לי להגיד, כי רק בתקופה של ירידה שכלית אפשר היה להנחות כאלה שתרכושנה סעד מצד „מלומדים". למוד ושכל אינם שמות נרדפים.

השרידים ה ס פ ר ו ת י י ם לפי המסורה המקובלת בארץ ההיא מספרים על אסון שבא על מדינה ועם בחלק שבארץ ארם־נהרים בתקופה קדומה בחברי ימי־העולם האנושי בגלילות ההם. השרידים ה ב ל ת י ס פ ר ו ת י י ם הם העדויות שהחזיקו בהן רבים על דבר עקבות שואה שגולו בארם־נהרים התחתונה ע"י חופרי עתיקות אצל מקום הערים העתיקות אור, קיש ואורוק (Uruk). המקורות הספרותיים המסרתיים שגולו בארם־נהרים הם:

1) בשפה השומרית: א) הדברים ברשימת המלך השומרי: א־מא־רו בא־אור־רא־טא, אגיר (א' בסגול) א־מא־רו בא־אור־רא־טא, נאם־להגאל אנ־טא גו־דה־א־בא; ב) חצי הלוח שבבית הנכאת שליד האוניברסיטה בפנסילבניה, פילאדלפיה, בארצות־הברית, המכיל ששה עמודים ששיני הזמן כבר שלטו בהם, אבל כשהיו בצורתן השלמה נתנו העתקה שומרית מלאה על־דבר מקרה האסון שנזכר ברשימת המלך; ג') נוסח קצר האומר, כי איזו אלילה מלמדת את הגבור Ziudsuddu הלכות קרבנות ומתוה לו דרך התנהגותו בעתיד.

שני המקורות הראשונים מתוך השלשה המה המסורות העתיקות ביותר בנוגע לאסון שבאו לידנו. אולי הן נמנות על שושלת בית המלוכה של Lsin Larsa (סוף האלף השלישי ל. ס. ה.) וראשית האלף השני ל. ס. ה. מעניין לציין, כי נוסח אחר נותן את אותם השמות כמו שהם כתובים ברשימת־המלך

הנזכרת למעלה, אבל אינו מזכיר את ה א - מ א - ר ו . אין אנו יכולים להסיק מזה דבר, יען כי הכתב „שבור". כמו - כן מעניינת העובדה, כי הנוסח השני של א - מ א - ר ו הוא חלק מלוח שעליו רשומות סגולות ואיך לגרש רוחות רעות ולפי דעת חוקרים אחדים הוא בן הזמן שלו רשימת המלך.

2) בשפה האכדית (שמית): א) הלוח האחד - עשר של האפוס של גילגמש. הנוסח הזה ידוע; חקרוהו ונשאו ונתנו בו הרבה. עלינו רק לציין, כי הצורה המלאה ביותר של שיר - גבורים זה הוא זה שבא מן הספריה של אשור - באני - פאל, מלך אשור ממשנת 672 עד אחת השנים שבין 639 ו630 ל.ס.ה.; כי פרשת „המבול", שניתנה בלוח 11 בסדרה של שנים - עשר לוחות, ולא היתה חלק משיר - העלילה בתקופה השומרית באלף השני; ב') קטעים של שני לוחות מסדרה של לוחות שנקראו בשם: כ א ש ר א ל ה י ם אדם; ג') הקטע ההילפרכטי המספר על הגבור הזה שנצטוה לבנות אניה רחבת - ידים בעלת גג מוצק, שתשמש מעין דירה לבני ביתו, לחית השדה ולעוף השמים; ד') שיר - גבורים של אטראהסיס האחרון, שהוא חלק מנוסח של קסם לתועלת נשים יולדות.

3) בשפת יון: הפרטים הנתונים ע"י ברוסוס (Berossus), כהן בל מתקופת אלכסנדר הגדול; לפי הנוסח הזה, ה„מבול" היה בימי המלך הכשדי העשירי, Xisuthrus. חשיבותה של עדות זו היא בגלל ידיעתו בספרות הבבלית המסורתית, שכן חיבר במקצוע זה הסטוריה בת שלשה ספרים. 4) הנוסח החורי מחלק של שיר העלילה של גלגמש ערוך בכתב - היתדות, אבל בשפה בלתי שמית שנקראה חורית, שהיתה אחת מן הלשונות שהשתמשו בה בחבל המזרחי של ממלכת החתי; הנוסח הזה אינו אלא קטע קטן שנתגלה בבוגהז - קוי (Boghaz-koi), בירת ממשלת החתי.

ברור מרשימת המקורות הספרותיים, כי המסורה ה כ ת ו ב ה של ה„מבול" מקורה לכהפ"ח בסוף האלף השלישי ל.ס.ה. העובדה, כפי שכבר ראינו, שהנוסח השומרי העתיק ביותר הוא חלק מלוח - קסם, נותנת מקום להשערה, שאפילו בתקופה זו היו רווחים יותר מנוסח אחד על - דבר האסון בארץ שומר - אכד ובשפתה, ודבר זה שוב, נותן מקום לומר, כי למסורה העתיקה הזאת כבר היו מהלכים בארץ. אבל מי יבוא ויאמר כמה שנים? מי יאמר: כימי המאורע שמזכירתו המסורה? דבר זה יתן מקום להנחה, כי אכן קרה מקרה כזה בארם - נהרים העתיקה.

בודאי השומרים (מ"ם בצרי) והשמיים האמינו, כי באיזה זמן בעבר קרה בארץ אסון גדול ונורא, שגרר אחריו הרס ואבדן ולהמון עם רב ושאך משפחה אחת נשארה לפליטה. מרוצת הזמן לא מחקה את זכרונו. נהפוך הוא, הנוסחאות המאוחרות ביותר של הארץ ההיא ושל השמיים מלאות פרטים יותר משמוצאים אנו בנוסחאות הראשונות, ויתכן שהנוסחה שנצלה מספרות אשור - בניפאל אינה אלא מזיגה של מסורות מקומיות שונות שנרשמו בנוסחאות הרבות שהיו רווחות בארץ עד ימיו. במשך הרצאתנו זאת נחקר את הפרטים, שיש „ללקוט" מתוך הנוסחא השומרית ומתוך הנוסחא של כתב - היתדות. אולם אפשר שיש עתה

משום תועלת להמלך בתעודות ה ב ל ת י - ס פ ר ו ת י ו ת על דבר „המבול" שניתנו לנו ע"י חופרי העתיקות שגלו אותן.

יש ויעלה על הדעת שהעקיבות של המסורה הספרותית ברשימת כתב היתדות דייה כשהיא לעצמה לאשר ולקיים, כי היה „מבול" במציאות באיזו תקופה של דברי הימים בארם - נהרים העתיקה. אולם אף כי עדות „עקשנית" ועקבית מסוג זה, במשך תקופה ארוכה — 1500 שנה, בערך — עושה רושם, אין לה, בכל זאת, סמכות וראיה וגם אין בה די חשיבות לבסס אפילו ודאות „מורלית". לא נכחד ממני המנהג, שרווח זמן רב מדי, הנוטה לקבל ברצון מאורעות ואישים, שאין להם יסוד נאמן בדברי-ימי-עולם. ואולם מה שנוכל להגיד לכל היותר הוא, כי העובדה שנפלה ההברה, כי קרה איזה מאורע היא מופת חותך, שמי שהוא ח ש ב באיזה זמן מן הזמנים, כי אכן קרה הדבר. אם נכחיש את המאורע שנתקבל בהחלט יהא חטאנו למדע גדול כאלו קבלנוהו והתיחסנו אליו כאל עובדה הסטורית. סובר אני, כמובן, שכך הדין נותן במקום שאין בנמצא עדות חיצונית או פנימית בעד או נגד המאורע ההיסטורי, כביכול.

המסורה הכתובה ברורה היא: היה היה „מבול" על פני הארץ. היש לנו איזו עדות חיצונית שתעיד על מאורע כזה? דעת חוקרי קדמוניות היא, שעדויות כאלה יש למצא במקומות העתיקים: אור, קיש ואורוק. ראשית נביא את העדות מאור. הנה מסופר, כי במשך האביב של שנת 1929 המשלחת המאוחדת של בית-הנכאת הבריטי ובית - הנכאת של האוניברסיטה הפנסילבנית גילתה מה שנראה לה להיות עדות של מבול מקומי. עמוק, עמוק מתחת לקברים העתיקים ביותר והרבה מאד למטה משטח המישור המקיף את חרבות אור מצאו החופרים שכבה שעביה יותר משלשה מטר חול נקי של משקע - מים או חמר. בתוך השכבה לא היו בנמצא שרידי תרבות; לא היה שם דבר חוץ משבר-עצם של בעל - חי, אולם מתחת לשכבה זו היתה מונחת שכבה אחרת, שהיו בתוכה שרידי מעשה-ידי-אדם: עפר, לבני-טיט שנתמקמקו, חדודי-חרש, שברי-חלמיש ועוד. דברים דומים לאלה גולו במרחק של מאתים אמה במקום הזה. המראות האלה יעידו, כי יושבי ארץ אור הראשונים ישבו באיים שהתרוממו מעט מעל השטח הכללי של ביצות שהיו מסביב ומושביהם נשטפו ע"י מבול של תהום רבה.

את תמצית העדות שנמצאה אחרי כן בקיש אפשר למסור בדבריו של הפרופיסור Langdon, ראש המשלחת שערכה את החפירות שם: „שכבת המבול עוברת דרך חרבות ההיכל של האליל Ninhrsag ממש מתחת שטח-מישור, ומתחת לשכבה זו נמצאו שרידי - קדם שומריים של התקופה המזהירה ביותר של התרבות. תשע-עשרה רגל מתחת לשכבת המבול הגדול הזה ישנם עקבות של עוד מבול, הדומה, כנראה, לשכבת מבול עבה שנמצאה גם כן באור". במקום אחר הגיד הפרופסור לנגדון, כי עביה של השכבה העליונה היה רגל אחת, גם באורוק (ארך הנזכרת בכתבי הקדש) גולה זה מקרוב משקע נקי של שכבת - מים ועביו קרוב לחמש מידות רגל. את הדעה הרווחת ביותר,

עד כמה שעלתה בידי לאסוף את העדויות של העוסקים בענין זה, יש לנסח בדברי הפר' לנגדון: „אגדת המבול מקורה בשומרית וידוע עתה ע"י החפירות בקיש ובאור, שמיוסדת היא על אסון שקרה בהיסטוריה". נקל היה להביא עוד דברי חכמים המסכימים לפרופיסור לנגדון אבל מן הישר הוא להגיד, כי אין דעותיהם מקובלות על הכל. זכורני, כי במכתב אל ה„טיימס" בירח מרץ 1939, ד"ר Emery Barnes מקמבריג' העיר על דבר שכבת־חמר נקיה של מים, שלא הכילה שום שרידי־תרבות. שם יחוה דעתו ויאמר, שלו בא המבול בשטף פתאומי כי אז היה מביא כליון חרוץ על בעלי־החיים ומשאיר את שרידיהם שם כעדות על האסון שבא עליהם כחתף. ונוטה הוא לחשב, כי התמר הזה הוטל על חוף־ים שוקע לאט־לאט, כך שניתנה שהות לבן־האדם לברוח הוא ורכושו עמו.

ועוד עדות של מלומד אחד. המנוח פ. קרלטון (Buried Empires, 64 ע') כותב: „על המבול הגדול באור... יש שאמרו, כי מקורו הוא בספור השומרי ע"ד המבול (ומכאן — של כתבי־הקודש). אבל אין הדבר מתקבל על הדעת. השומרים האמינו, כי המבול חל מעט לפני ראשית ההסטוריה הכתובה; עשה שממות בארץ רבה, והרס ביחוד את שורופק. המבול של אור לא עשה מעשה כזה; ואולם המבול שהזיק גם את אורוק וגם את שורופק בסוף תקופת Jemdet Nasr מתאים לעיניננו ולכן יש לחשב, כי י ת כ ן, שזהו האסון שעליו מדובר במסורות".

מתי קרה הדבר הזה? אין הדעות שוות ובנוגע לקביעת הזמן ואין גם לצפות לדעות שוות בנדון זה. בתחלה טענו, למשל, (Antiquaries Journal, Oct. 1929) כי המבול באור חל בשנת 3800 ל.ס.ה., בערך. הפרופ' לנגדון ובנ"ל אומר: „בכתובות שממעל ושמתחת לשכבה של המבול הגדול בקיש מצוינת שנת 3300 ל.ס.ה., בערך, כתאריך בעוד אשר עקבות המבול הראשון יכולים להקבע קרוב אחר 4000 ל.ס.ה." יש קובעים תאריך עוד יותר מאוחר. ובכן פ. קרלטון, כמו שכבר ראינו, המיחס, להפך, חשיבות גדולה למבול שהרס את אורוק ואת שורופוק אומר: „זמן לא־כביר לפני או לאחרי 3200 ל. ס. ה." המסורת המקומית שמקורה בין „רשימות המלך" מיחסת חיים ארוכים אגדיים למלכים שמלכו לפני היות המבול ואין להתחשב בה, אבל יש להתחשב בשמות המלכים, שכן נראים הם מאושרים ע"י התגליות החדשות. אולם יתכן, שהדבר הטוב ביותר היא לציין את המאורעות שהארכיאולוגיה מעידה עליהם כדברים שהם קודם־כל תרבותיים. ביחס לשטח שבו קרה המבול לפי המסורה רגילים לציין את תקופת אובד (Obeid period), תקופת אורוק, תקופת Jemdet Nasr ותקופת השושלת הקדומה וסדר זמנים כזה. השמות אובד, אורוק וכו' המה שמות מקומות שגולו ע"י חפירה והם מראים סימנים ברורים של תרבות. תאריך תקופת השושלת הקדומה הנהו לפי הדעה הרווחת היום 3000 ל. ס. ה. בערך. אבל ידוע, כי זמן רב עוד לפני ששטח הנגב היה ראוי למקום מושב לבני־אדם כבר התישבו בני אדם בחבל ארם־נהרים

(מסופוטמיה) העליונה. אבל דבר לא הגיע לידנו מן המקומות שחפרו שם, שיעיד על ואותו הזמן בנוגע לאסון כאותם הדברים שהגיעו לידנו באור, אורוק וקיש.

ועתה נשוב אל הראיות ה ס פ ו ר ו ת י ו ת . במקום שהעברי משתמש במלה מ ב ו ל לתאר את האסון, עמי ארם־נהרים העתיקה המדברים שפה שמית רגילים לאמר א ב ו ב ו , מין סערה כפרוש שיש ל ה ב ו ב החדשה. יתכן, שיש לחבר את המילה העברית עם המלה א ב ו ב ו המסיפוטמית. השומרים קוראים לרוח סערה א ־ מ א ־ ר ו . א־מא־רו בא־אור־רא־טא שפירושן: „רוח הסערה (או רוח סערה) באה"—אומרת רשימת המלך העתיקה הקובעת את המאורע הזה כקו מבדיל במערכת מלכים מן הימים הראשונים מאז „ירדה מלוכה (לעולם) מן השמים".

מה היה המצב בבוא רוח סערה זו? הנוסח השומרי, ואפשר שהוא העתיק ביותר מכל הנוסחאות הנמצאות ביחנו, אומר: „רוחות הקטב נשבו יחד; רוח הסערה (א ־ מ א ־ ר ו) . . . רוח ההרס נשאה את האניה על מים רבים". יכולים אנו להוסיף על פרטי סערות אלה ולהשלימם מתוך נוסח שומרי אחר שבו נאמר, כי הארץ ורגזה ואלהי־הגשם הרעים בשמים. קולות השאון של מטר השמים ומימי־הארץ עלו בערבוביא וירדו אבני־אלגביש קטנות עם גדולות (השווה Oxford Edition of Cuneiform Texts, Vol. I, p. 46).

הנוסח השמי האחרון של שיר־העלילה של גלגמש אומר: בעלות השחר [והנה] ענן שחור עלה מאשיות השמים; ומתוכו אחד האלהים הרעים . . . האנונאקי (אלהי־הכוכבים) נופפו את לפידיהם וברק אחד האירו תבל; סערת אחד התרוממה עד לשחקים וכל דבר מזהיר הפך חושך . . . (המים) הגיעו עד ההרים . . . ששה ימים וששה לילות התחוללה הרוח, ה א ב ו ב ו , והסערה הכריעה את מלא הארץ . . . כשהגיע היום הששי קמה הסערה ולדממה . . . ושקט הים מזעפו . . . השקפתי על פני עברי העולם עד קצוי הים; והנה נראו איים בשנים עשר מקומות.

איפה קרה החבר הזה? לפי כל הנוסחאות יוצא, כי הדבר קרה בחלק הדרומי שנקרא אחרי־כן בבל. ככה „רשימת המלך" הולכת ומונה את הערים שבהן היה שלטון מלך לפני האסון שנקרא א ־ מ א ־ ר ו , וכלן שוכנות בחבל ההוא; וכמו־כן אלה הן הערים, שהמלכים מלכו שם אחרי השואה. ואולם הנוסח השמור בשיר העלילה של גלגמש מדויק יותר. הוא מספר על דבר „ה א ב ו ב ו שהיה בשורופק". זה מראה ברורות, כי העיר שורופק סבלה מזה, ואפשר, שהכוונה כאן, כי משורופק יצאה הרעה. הערה בשולי לוח אשורי אומרת, כי כל אלה הדברים נודעו תחילה מפי החכמים הקדמונים, „שחיו לפני המבול שהיה בעיר שורופק".

יודעים אנו, כי מלכים מלכו בשורופוק עוד לפני „המבול", ומסורה אומרת, כי בעת שקרה הדבר כבר היתה העיר עתיקת. המקום החדש של העיר נקרא Fara, וזהו תל שארכו מיל אחד ורחבו כארכו, בערך. מקום זה יעמוד על הדרך העתיקה של מרוצת נהר פרת, ששים מיל, בערך, מצפון לעיר העתיקה

אור. הגרמנים ערכו חפירות במקום הזה ומספר גדול של לוחות שומריים קדומים מאד נתפרסמו מתוך מקום זה.

עלינו לשים לב, כי בספור "המבול", שניתן לנו ע"י ברוסוס (Berossus), נזכרת סיפר (Sippar), עיר עתיקה הרחוקה יותר לצד צפון מאשר העיר שורופק וכשלשים מיל מערבית־דרומית לבגדד של זמננו. ברוסוס אומר, כי הגבור נצטוה ע"י האלהות לכתוב את ההסטוריה של הראשית, ואת מהלך כל הדברים וסופם ולקבור את כל אלה באדמה בעיר שמש בסיפרה (Sippara). דבר זה מאשר את המסורה הקדומה ביותר, כי "המבול" קרה בבבל.

במסורה יש פרט קטן המעורר את כח הדמיון. האלהים גלה את סודות האלהים לשחת כל בשר, לשחת "בן־אדם הגר בסוכה עשויה סוף. סוכת נצרים! סוכת נצרים! קיר! קיר! סוכת־נצרים, שמעו נא! קיר, בינה!" נראה כאלו בזמן המבול, גרו אנשי שורופק בסוכות נצרים: "אנשי שורופק הפילו את הסוכה, בנו ספינה". בית ממין זה נמצא באל־אוביד (el Obeid) מנגב לאור, שימיה כימי שורופק. שם נעשה "הבית" עץ קרשים, גפה וטיח חמר. נוסעי זמננו מספרים, שאפילו כיום יש בעירק הדרומית כפרים שלמים בנויים סוכות נצרים. הסוכות הן או ב י ת־א ל־ג ו ב (ג' וז' בפתח) או צ ר י פ ה. הראשון הוא "בנין של כיפות־סוף עבות, המגיעות לפעמים לגובה גדול, והמהודקות יחד ע"י גומא מכוסה גג וסגור משני עבריו ע"י קירות־סוף וקופים . . . באחד מקירותיו העשוים אגמון קרוע פתח קטן מרובע". הצ ר י פ ה אינה נשענת על גבי כיפות סוף חזקות אבל יש לה ארבעה קירות ישרים בעל גג מחודד הסמוך על־גבי עמודי אגמון באמצע הסוכה". (עיין E. Stevens: By Tigris and Euphrates, Chapter 20, בכפרים כאלה יתגוררו כיום ערבי־הביצה של זמננו בעירק התחתונה. בימים הקדמונים האלה היתה שורופק קרובה מאד אל המפרץ הפרסי ותושביה היו רגילים לנסוע על־פני רחובותיה, שהיו בלי ספק רק תעלות, בסירות קטנות כאשר יעשו "בני קני־הסוף" היום. ובכמה מחבלי הארץ נגע יד האסון לרעה? לפי שיר־העלילה של גלגמש נשטפה "הארץ". המקומות הנזכרים הם רק שורופק בארץ הנגב ו"הר נציר" ש"החזיק את האניה". המרחק שבין שתי הנקודות האלה הוא כמאתים מיל, כי נציר מתרומם בין נהר חידקל ובין נהר זב התחתון, בארץ הקורדיים. (שים לב לסורי ולתרגום, כי כן יתרגמו "ארץ אררט" הנזכרת בספרי־הקודש).

ההגיע האסון גם לנגב של העיר שורופק? בעת ההיא ולא היתה חלקת ארץ גדולה מנגב לעיר ההיא, כי כמו שידענו, חופי המפרץ הפרסי הולכים ומתפשטים תמיד לצד נגב ולפנים היו רחוקים הרבה יותר לצד צפון מאשר המה עכשיו. אפשר, אף שאין בידנו איזו ראיה ממה שמצאנו בכתובים, כי כל ארץ הנגב היתה נגועה. באמת אם מתבוננים אנו אל "רשימת־המלך" הנותנת לנו את העדות הכתובה הראשונה על־דבר האסון, אנו רואים, כי כל הערים שלפני תקופת המבול הנזכרות הן ערי הנגב ואחת מהן היא אריד (Eridu), שהיתה שוכנת

מנגב לשורופק. נראה, כי דבר זה מעיד, כי הדעה המקובלת בסוף האלף השלישי ל. ס. ה. היתה, כי המבול שם קץ זמני לשלטון שבכל העדים העתיקות של שומר (Sumer) העתיקה.

מהו הבאור למבול שנמסר ע"י המסורה של ארם־נהרים? בנוסח הקדמון השומרי נאמר: „החלטת האלים — דבר האסיפה, (של האלים) — היא להשחית את זרע האדם", ע"י א־מ־ר־ו. האלים המה האלים הראשיים של היכל האלים: אן (An), אנליל (Enlil), אנקי (Enki), נינהרסג (Ninharsag). הלוח האחד־עשר של שיר העלילה אשר לגלגמש מתאים לנוסח השומרי אבל דבריו בענין זה הם: „האלילים השוכנים בשוחרופק נתנו אל לבם להביא א־בו־ב. היו אביהם אנו (Anu), יועצם, איש־צבאם, אנליל (Enlil), צירם אנורטא, (Enurta), שרם אנוגי" (Ennugi).

אבל בשביל מה? הנוסח השומרי אינו נותן שום באור. שיר־הגבורים לגילגמש אינו אומר כלום באופן ישר, אבל אפשר שיש רמז בדברי האליל כשהוא פונה אל החיל אנליל, האל הלאומי והמחולל הראשי של האסון: „הוי נשיא בתוך האלים, חיל, איך מלאך לבך בלי שום מחשבה תחלה להביא א־ב־ו־ב־ו? החוטא ישא עונו ועל הפושע ירבץ פשעו" ויתכן, כי זאת באה ללמד, כי חוטאים ופושעים הכעיסו את האל תמרורים. אבל הנוסח מוסיף ואומר: „אבל עשה חסד לבל ישחת (הכל)... תחת בואו של א־ב־ו־ב־ו מי יתן בואו של אריה אשר ימעיט את העם... מי יתן ויבוא זאב אשר ישחית בעם... מי יתן והיה רעב אשר יכה את הארץ שממה... מי יתן ואירא (Irra) (אלהי המגפות) יבוא והכה את הארץ חרם. מן המילים „ימעיט את העם" יש, כנראה, להסיק, כי לא כל בני־האדם היו חוטאים ופושעים; אפשר אפילו להסיק, כי רבים לא היו חוטאים.

עוד טעם, שכנראה קשר אין לו אל חטא, נתון בנוסח אחד: „גדלה הארץ והאדם החל לרוב. הארץ שבעה כמריא אבוס" פרופיסור קלי (Clay) חושב, כי זוהי עריכה מאוחרת משל אותו שיר־העלילה, ורבוי האנשים גרם לשפעת־עם יותר כבירה, וגם לצוקה שבאה כתוצאה משפעה זו. בצר להם צעק העם אל בל, אדון הארץ. בל נלאה מצעקות העם והחליט לשלח רעב ואחרי־כן — מגפה.

המסורה מסכמת, כי ההחלטה לשחת כל בשר לא היתה לרצון לפני כל האלים. לא רק שאחד מהם, Ea, מזהיר ומציל משפחה אחת מן המשפחות, כי־אם עשתורת (Ishtar), האלילה הגדולה, פרצה בבכי בראותה את תוצאות החלטת האלים: „יהפוך היום הראשון ההוא רפש וטיט, יען כי הבאתי דבתם רעה אל אסיפת האלים. איך מלאני לבי לקדש מלחמה למען אבד את עמי? הגידלתי את עמי למען ימלא את הים כדגים לרוב?" „שרתי באלים" לא היתה היחידה, שרחמיה נכמרו בשל המאורעות: „האלים חרדו מפני א ב ו ב ו; קרסו ככלבים ורבצו אצל הקיר... האלים השתחוו וישבו ובכו".

אבל רק האליל אֵא התקומם נגד תחבולות האליל אנליל.

המסורה מסכימה פה־אחד בפרט הזה, והדבר הובע בשפה היותר עזה בקטע שניתן למעלה. בשם אַא יבנו השמיים־האכדים את האל שהשומרים יקראו אנקי. אולם השם אַא הוא כחידה. אינו שומי וגם אינו שומרי. חשבו, שאולי השמיים יושבי הארץ קבלו את השם מיושבי הארץ הקודמים שדברו בשפה, שלא היתה שומרית ולא שמית. ויתכן, כי שנאת אא לאנליל היא הד־קול של שנאה לשומרים מצד אלה התושבים הקודמים שלא דברו שומרית. הארץ היתה שייכת לאנליל, אבל אנליל לא היה האל של הגבור האנושי שבספור, יען כי הוא אומר: „יודע אני, כי אנליל שונא אותי, לכן... לא אוסיף עוד לשים פני אל אדמת אנליל. אריד הימה ואשכנה עם אַא אדוני".

זממו האלים להשחית את כ ל המין האנושי. התעודות מסכימות לדברים הברורים יותר של שיר העלילה אשר לגלגמש: „המים תקפו את בני האדם"; „כל המין האנושי הפך וטיט"; „עמי", אומרת עשתרת; „הבמלט מי־שהוא בחיים? הוא לא יחיה, איש בתוך כליון", אומר אנליל, הרוח־החיה בכליון ואחרי שוך המבול. בנוסח ספור זה אין זכר, שבעלי־החיים שמשו כקרבנות לתכלית שמים. וכפי דברי ברוסוס: „(רק) בני אדם ישמדו". רק בקטע אכדי אנו קוראים: „יבוא אחד ויכלה את הצאן".

אולם מחשבתו של אנליל לא נתגשמה במלואה. האל אַא, אומר הנוסח השומרי, „שת עצות בלבו" וגילה את מחשבת האלים ליליד שודופק. שמו בנוסח השומרי Ziusuddu, או Ziusudra. בנוסחאות השמיות הוא או Utnapishtim או Atrahasis. א ו ט נ א פ י ש ט י ם הוא קיצור מ־Ut-napishtim-ru-u-qi והוראתה היא מעין: „הוא מצא חיים", בעוד אשר פשר השם השומרי הוא „יום החיים נתארך". פרוש המילה Atrahasis היא „חכם מאד", ויתכן, שמילה זו נגזרה משם תואר בנוסח השומרי1).

זיוסודו מתואר בנוסח השומרי „כמלך" וכ„כהן". הפרטים שניתנו ע"י ברוסוס עולים בה בבד עם מסורה זו, יען כי הוא כותב על Xixuthrus „שמלך" אחרי מות אביו Ardates. לפי הנוסח השומרי היה איש חסיד: „הוא היה משתחוה בענוה, ובכל יום ויום היה בא" (להתפלל?). אלילו היה שַׁמַּשׁ אליל השמש.

הנוסח השומרי אינו אומר כלום על דבר „משפחה" של זיוסודו, אבל נוסחאות אחרונות אומרות, כי לא רק זיוסודו ניצל אלא אף חיות הארץ, עוף השמים ובני משפחתו ניצלו עמו. בשיר־הגבורים של גילגמש יביע הגבור אמריו: „טענתי את האניה מכל אשר היה בידי... כסף... זהב וכל זרע מחיה. את כל משפחתי וקרובי אספתי אל האניה... את בהמת השדה, את חית השדה ואת

---

1) E. Burrows (בעתון של Royal Asiatic Society, שנה 1925, עמוד 281) מסיק, ששם הגבור ד'נא־אה־מו־ו (?) לי־אל הנמצא בקטע של שיר העלילה לגלגמש הוא מקור השם העברי נ ח. הוא מביא גם את בראשית ה' כ"ט במקום שהשם נ ח מבואר בשורש נ ח ם. מכאן יש להסיק, שהמסורת העברית באה דרך החתית — תאוריה המושכת את הלב והמתקבלת על הדעת במובנים אחדים.

כל בעלי־מלאכה אספתי אל האניה". וברוסוס מודיע, כי הגבור נצטוה ע"י האליל קרונוס (Cronus) להוביל באניה את כל הדברים הנצרכים להחיות בהם נפש כל חי יחד עם כל בעלי־החיים השונים, גם עופות וגם כל הולכי על ארבע" אי לזאת, "הוא שם באניה מכל אשר הכין; ואחרונה לכל אלה הוליך את אשתו, את בניו ואת רעיו". ומאוצרו אשר באניה, לפי שיר העלילה של גילגמש, "הוציא" הגבור ראשונה יונה, אחרי־כן דרור ולאחרונה עורב.

קטע אשורי מזכיר בתור נוסעים ומטען: "אשת(ך), משפחתך, קרוביך ובעלי מלאכה, בהמות שדה, חיות השדה וכן כל אוכלי עשב".

גבור הספור וניצל באניה ששטה על פני המים שבהם הציף אנליל את הארץ. האניה בשפה השומרית היא (gish)ma-gur-gur ובאכדית elippu ועץ מגורגורם. האות לגור (גור) היתה בראשונה תמונה של ספינה ומקום ישיבה חמשוט. והדעה רווחת, כי ספינה זו היתה מאותו הסוג, שעדיין משתמשים בו בנהרי חדקל ופרת, ונקראת היא בשם ג ו פ א, ספינת נצרים עגולה עשויה תבנית סל וטיח חמר עליה לבל יחדרו מים לתוכה. מדת הגופא של זמננו שונה, אבל נוסעת של ימינו מספרת, כי בספינה שהפליגה "היה כדי להכיל שלשים נפש בריוח"

מידת האניה ניתנה בפקודת האליל אַ: "מחד את האניה אשר אתה בונה. מידת רחבה כמידת ארכה". "קומת קירותיה מאה ועשרים אמה, ורוחב סיפונה (גגה?) גם הוא היה מאה ועשרים אמה". ברוסוס אומר: "הוא בנה ספינה חמשה ריסים ארכה ושני ריסים רחבה". כפי שנראה משיר־העלילה של גילגמש, ארך בנין הספינה ימים אחדים.

"ה א־מ א־ר ו שטף את העולם שבעה ימים ושבעה לילות", אומר נוסח שומרי. בשיר העלילה של גילגמש אנו קוראים: "כשהגיע היום השביעי... שקט הים (עמד הים מזעפו)... ה א ב ו ב ו פסק". דברי ברוסוס אינם ברורים: "אחרי אשר כבר היה המבול על פני הארץ שכך במרוצת הזמן". יש לציין, כי לפי שיר־העלילה של גילגמש נחה הספינה על הר ניציר שבעה ימים.

לפי הנוסח השומרי אחרי שבעת ימי הבהלה שטף אליל־השמש, שמש, את השמים ואת הארץ אור ישחדר אל תוך האניה. ועל־כן זיוסודר, המלך, נותן כבוד לאלילו שמש ומעלה שור ושה לשם קרבן. אין הנוסח השומרי מזכיר את שילוח הצפרים למען תור את הארץ. פרט זה ועוד פרטים אחדים אנו מוצאים בשיר־העלילה של גילגמש: "ששה ימים ונחה האניה על הר ניציר. כשהגיע היום השביעי הוצאתי יונה ושלחתיה חפשי. עפה לה היונה ושבה, כי לא מצאה מנוח. הוצאתי דרור ושלחתיה לנפשה, אך מפני שלא מצאה מנוח שבה. הוצאתי עורב ושלחתיו ולנפשו ויעף לו, כי ראה, כי קלו המים, הוא אכל, עבר(?) קם(?) ולא שב עוד". הוקרבו קרבנות; הוצאתי את הכל לארבע רוחות השמים והעליתי קרבן. הקרבתי קרבן על ראש ההר. סדרתי את הכלים שבעה שבעה. ערכתי תחתיהם קני־סוף, עצי־ארז והדס(?). הריחו האלים את הריח, הריחו האלים את ריח הניחוח. נתקבצו האלים כזבובים על מקריב הקרבן. ברוסוס מתאר את

המחזה באופן כזה: "אחרי שכבר היה המבול על הארץ ובמרוצת הימים שכך שלח קזיסוטהרוס צפרים מן האניה; תחשלא מצאו אוכל ומקום למען תנוח כף רגלם ועליו שבו אליו עוד. ומקץ ימים אחדים שלח אותן שנית; ובפעם הזאת שבו אליו ורגליהן מלוכלכות בטיט. וישלחן בשלישית; ולא יספו לשוב אליו עוד, וידע, כי נראו פני הארץ מעל פני המים. ויפתח פתח בספינה, ובראותו כי נחה בצלע הר, ויצא כרגע מתוכה הוא ואשתו ובתו וקרבניטו. אז יזקיר קזיסוטהרוס את הארץ, ויבן מזבח ויקרב עליו קרבנות."

לפי שיר־העלילה של גילגמש האליל אנליל ראה את האניה ויקצף על האלים (וישאל): "הנמלט מי שהוא כל עוד נשמתו בו? הוא לא ישאר בחיים, איש בתוך ההפכה". אבל אַא, שמשך לגבור חסד, שאל את אנליל שיגלה רחמיו האַא התדה ולא בוש, כי הוא הוא שגילה את סוד האלים ובאופן זה גילה דרך לעבור גאולים לאוטנפישטים ולרעיו. "האליל אנליל עלה על האניה, אחז בידי והוציאני. הוציא את אשתי וצוה עליה להשתחוות על ידי. הוא נגע במצחינו ובעמדו בינותינו ברך אותנו (לאמר): "עד עתה לא היה אוטנפישטים אלא אדם, ומעתה יהיו אוטנפישטים ואשתו אלים כמונו. אוטנפישטים ישכון (במקום) רחוק על שפת היאורים. "ויקחוני למקום רחוק, ויושיבוני על שפת הנהרות".

הנוסח השומרי הקדום יותר הנהו קצר יותר: "ויאוסודו המלך משתחוה לפני אַנו ואנליל. חיי אליל נתן לו: נפש בצחית כנפש אליל נוצרת בשבילו".

ואולם בספור, שניתן ע"י ברוסוס אחרי זבחו לאלים, הגבור, "שיצא עמו יחד מן הספינה, נעלם. כשראו האנשים, שנשארו בספינה, כי חברם לא שב, עזבו את הספינה בבכי גדול ובלי הרף קראו בשם קזיסוטהרוס. אותו לא הוסיפו לראות עוד; אבל יכלו להכיר את קולו באויר, ויכלו לשמוע אותו מזהירם לשמור (חוקי) הדת; כמו־כן הודיעם, כי בצדקתו נתנו אותו לשכון עם האלים; וכבוד מעין זה ניתן גם לאשתו, בתו וקרבניטו. הוא הוסיף על זה, שישובו לבבל; וגם יצאה פקודה לחפש אחרי הכתובים בסיפארא, אשר עליהם להחדיש לבני האדם; ונוסף על זאת: המקום שהיו שם אז היתה ארץ ארמניה. כשמוע יתר העם את הדברים (האלה) העלו זבחים לאלים ויסעו בדרך עקלתון לצד בבל".